

ПРОИЗХОДЪТ НА ИНСТИТУТА НА ПРОЦЕСУАЛНАТА СУБСТИТУЦИЯ В БЪЛГАРСКОТО ПРАВО

Тодор Коларов¹

Резюме: Статията си поставя за задача да изследва произхода на института на процесуалната субституция чрез исторически преглед, започващ от правото на Древния Рим, преминавайки през *ius commune* и стигайки до наши дни. Изводът, до който се достига, е, че в процесуален смисъл на това понятие за процесуална субституция може да се говори

едва от края на XIX и началото на XX век. Проявления на института могат да се открият още в римското право, но откриването им там не означава формулиране на правния институт.

Ключови думи: процесуална субституция, процесуална легитимация, су-рогаторен иск

I. Увод

Дискусията за произхода на института на процесуалната субституция в българското право е част от дискусията по темата в континенталната правна система, тъй като в нашата доктрина той е възприет, терминологично и като уредба, от италианското право. До съвременния му вид е изминат дълъг път на развитие. Едва през XIX и XX век се стига до съвременното разбиране на това понятие. Това е така до голяма степен поради оформянето и развитието на понятията за иск и процесуална легитимация в европейската правна доктрина.

Настоящото изложение има за задача да потърси корените на процесуалната субституция в по-ранен период и да направи опит да идентифицира периода, както и да намери мястото на българската уредба в сравнителноправен аспект. За тази цел първа част изследва правото на Древния Рим и *ius commune*, където се откриват проявни форми на този институт. В следващата част се отделя място на изследванията в немската и италианската доктрина, които са пряко относими към формирането на съвременното разбиране за процесуална субституция. В трета част се отделя внимание на развитието на разбирането за процесуална субституция у нас. Накрая се прави кратък преглед на института в други държави, за да се открие мястото на българската уредба на процесуалната субституция в сравнителноправен план.

¹ Доцент по гражданско процесуално право в департамент „Право“ на Нов български университет, ел. поща: tkolarov@nbu.bg.

II. Изложение

1. Правото на Древния Рим и средновековното европейско право

От процесуална гледна точка е трудно да се търсят корените на процесуалната субституция в римското право. Това не означава обаче, че в римското право не са налице хипотези, при които не титулярът на материалното право, а друго лице може да предприеме процесуални действия за неговата защита. В този смисъл проявления на онова, което днес процесуалната наука нарича процесуална субституция, могат да бъдат открити там. Например, ако се приеме позицията, че произходът на сурогаторния иск е в правото на Древния Рим², би могло да се изгради конструкция, според която и корените на процесуалната субституция са в римското право. Това е така, тъй като сурогаторният иск е пример за процесуална субституция в редица правни системи, принадлежащи към континенталната правна традиция. За предшественик на сурогаторния иск някои (Планиол) сочат *pignus in causa iudicati captum*. От друга страна, *actiones adiectitiae qualitatis* също се сочат като предшественици на процесуалната субституция, при които процесуалният субституент е пасивна страна (т.е. искът се предявява срещу него).

Тезата за произхода на процесуалната субституция в юридическата процедура на Древния Рим среща някои предизвикателства³. Могат да ѝ се противопоставят принципни възражения, отнасящи се до концепцията за процедурата и нейните институти в римското право. На първо място, в система на римското право процедурата не е непременно нещо различно от останалата част на правото. От източниците на римското право, достигнали до нас, не може да се обоснове извод за разделение на материално и процесуално право в римското право. В подкрепа на това се сочи, че в съчиненията от XI век на глосаторите от Болонската школа, които се обръщат към римското право, не се откриват изрични препратки към гражданския процес на Древния Рим. В този смисъл в римското право не може последователно да се прокара разграничение между материално и процесуално право. Освен това разбирането за *actio* в Древния Рим е невъзможно да се приравни със съвременното разбиране за право на иск. Римското понятие *actio* включва не само случаите на търсене на държавна намеса за поправка на отклонението от дължимото поведение. Тук се включват и случаите на самопомощ, до която лицето може да прибегне, без преди това да търси държавна съдебна намеса⁴. Не може да се пренебрегне и фактът, че в правото на Древния Рим разбирането за легитимация в съвременния смисъл не съществува⁵. Наистина, формулирането на понятието за процесуална легитимация е на база на тълкуване на римското право, но това тълкуване се случва векове по-късно.

Друго възражение е свързано със специфичните характеристики на института на процесуалната субституция. На първо място, откриването на определени проявления в римско-

² Някои автори намират корените на *actio oblique* в римското частно право. Вж. Tallon, D. (2008). Chapter 8. Contract Law. In: Bermann, G. and Picard, E. *Introduction to French Law*. Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 205–236 at 227.

³ Понятието „юридическа процедура в Древния Рим“ се употребява, без да се акцентира на особеностите на легисакционната, формуларна и екстраординарна процедура.

⁴ Metzger, E. (1997). Actions. In: Metzger, E (ed.). *A Companion to Justinian's Institutes*. London: Gerald Duckworth and Co., Ltd and New York: Cornell University Press, 208–228 at 209–210.

⁵ Както го формулира Йохан Юлиус Вилхелм Планк: *aliena est legitimatio ad causam a Romani legibus* (von Planck, J. J. W. (1837). *De legitimatione ad causam*. Göttingen [online]. Available from: https://books.google.bg/books?id=J9hSAAAACAAJ&pg=PP1&dq=johann+julius+wilhelm+planck&hl=en&sa=X&ved=2ahUKewjC_NXpmKDuAhXWHXcKHV4MBrgQ6AEwAHoECAUQAq#v=onepage&q=johann%20julius%20wilhelm%20planck&f=false [viewed 16.01.2021].

то право на това, което днес наричаме процесуална субституция, още не означава формулиране на правния институт. Нещо повече, по време на *legis actionis* принципното положение е, че процедурата не допуска да се предяви *actio* от името на друг⁶. Съществуват изключения, но при тях, макар да не е налице предявяване на иск от чуждо име, правните последици не настъпват в правната сфера на онзи, който днес бихме определили като титуляр на материалното право. Вътрешните отношения между това трето лице, предявило иска, и титуляра на материалното право са били правно ирелевантни. В този смисъл тази правна фигура е различна от съвременното разбиране за процесуалния субституент, който е носител на процесуално право на иск, но от субективните предели на силата на пресъденото нещо е обхванат и титулярът на материалното право. Нещо повече, в посочените изключения в римското право обикновено са налице вътрешни отношения, аналогични на скритото представителство между предявилния иска и носителя на материалното право. При съвременната процесуална субституция, при която е възможно процесуалният субституент да действа въпреки волята на титуляра на материалното право, това не е така. Всъщност може да се говори за форми на представителство. Интерес за разглежданата тема представлява *mandatum ad litem*, но и там страна, която предявява *actio*, е упълномощена от титуляра на материалното право да събере вземането с оглед на желанието на титуляра на материалното право да го прехвърли на предявилния *actio*.

Що се отнася до *actiones adiectitiae qualitatis*, група искове, чрез които се ангажира отговорността на *paterfamilias* за задължения на членовете на семейството му или роби към техните кредитори, не бива да се забравя, че според квинитското право в патримониума на *paterfamilias* постъпват ползите от делата на членовете на семейството му. От друга страна, той не отговаря за задълженията от тази дейност, даже ако членът на семейството му действа с негово указание или знание. Този дисбаланс между ползите и задълженията води до преторската намеса и създаването на този вид искове. Такива са например *actio quod iussu*, при който отговорността произтича от съгласието на *paterfamilias* за сключването на договор между члена на семейството му и третото лице, и *actio de in rem verso*, при който *paterfamilias* се е обогатил от сключения между члена на семейството му и третото лице договор. В този смисъл е спорно дали по тези искове *paterfamilias* защитава членовете на семейството си или собствени права, придобити с оглед дейността на член на семейството му. Тоест тук става дума за разпределение на отговорност, което е фундаментално различно от същността на процесуалната субституция.

Накрая, използването на индуктивния метод по отношение на сурогаторния иск за обосновка на проявления на процесуалната субституция в римското право страда от още едно несъвършенство. В доктрината се застъпва мнението, че *actio oblique* не води началото си от римското право. Според това мнение то е институт на средновековното право, чрез което се замества процедурата за колективно изпълнение върху имуществото на неплатежоспособен отсъстващ длъжник, позната в римското право. По-късно този подход на средновековното европейско право е възприет в Наполеоновия граждански кодекс. В Институтите на Гай например, в случаите на предявяване на *actio* от името на друг, се има предвид по-скоро предшественикът на съвременното процесуално представителство, отколкото форма на процесуална субституция. За съжаление, достигналият до нас фрагмент от Институтите, в който Гай дискутира мнение на римски юристи, че съществува възможност да се представлява друг без предварително негово съгласие, е нечетлив⁷. Не смятам, че формулировката в Институтите, според която той заема мястото на титуляра, хвърля по-

⁶ Гай. Институти (82).

⁷ Пак там (84).

вече светлина върху разглежданата тема⁸. Впрочем съществуват становища, че произходът на *actio oblique* е в общото право, а оттам през XVII век може вече да бъде установено в *Coûtume de Normandie*, откъдето намира път в континенталното право.

Произходът на процесуалната субституция не може да бъде открит и в *ius commune*. Средновековното европейско право заслужава внимание само с оглед на формирането на необходимите доктринални предпоставки за формулирането на института на процесуалната субституция. На първо място става въпрос за разграничаването на гражданския процес от материалното гражданско право. През втората половина на XII век и XIII век италианските глосатори правят първите стъпки за разграничаването на материалното от процесуалното право, като обединяват онези части от Юстиниановия *Corpus Juris Civilis*, отнасящи се до съдопроизводството, и изследват връзките им с каноническия процес. През XIV век вече може да се говори за самостоятелност на гражданския процес отново благодарение на италианските юристи. По същото време във Франция се появява първият в Европа учебник по гражданско съдопроизводство⁹. През 1667 г. пак във Франция се стига и до приемането на *Ordonnance Civile*, или *Code Louis*, на името на Луи XIV. Този кодекс унифицира гражданския процес на територията на Франция с цел преодоляване на процесуалните различия в държавата по оста север, където преобладаващ е бил процесуалният обичай, и юг, придържащ се към римоканоничната процесуална традиция. Значението на *Ordonnance Civile* може да бъде оценено с оглед на това, че Наполеоновият граждански процесуален кодекс от 1806 г. разчита в значителна степен на този първи френски гражданскопроцесуален закон¹⁰.

В периода на Средните векове се формулира и институтът на процесуалната легитимация. Независимо от колебанията при разграничаването на *legitimation ad causa* от *legitimation ad processum* в този аспект е налице принос на *ius commune* за полагане на необходимите основи за формулирането на процесуалната субституция.

В обобщение, макар да са налице проявления на процесуална субституция в римското право и средновековното европейско право, за формулиране на този институт в процесуалния смисъл на думата все още не може да се говори.

2. Съвременното разбиране за процесуална субституция

В края на XIX век немската доктрина първа дефинира понятието за процесуална субституция. Обичайно Kohler е сочен за първия формулирал процесуалната субституция. Той очертава рамките на отклонение от принципното положение, според което отклонение не носителят на материалното право упражнява процесуалното право на защитата му. Нарича този феномен *Prozeßstandschaft*. Определението, което той дава на *Prozeßstandschaft*¹¹, е „правото на ищеца да води процеса относно правата на други“. На него дължим очертаването на ключови характеристики на процесуалната субституция, макар че той не използва това понятие, а посоченото *Prozeßstandschaft*. Ролята на Kohler е в това, че разграничава процесуалния субституент като самостоятелна страна в процеса, който е титуляр на самостоятелно право на защита на чуждо право и води гражданския процес, чийто предмет е това право. Той признава възможността тази страна да може да е както ищец, така и ответник в процес (т.е. активно и пасивно легитимирана). Накрая, но не на последно място, действията на тази страна в процеса да произвеждат ефект върху носителя на материално-

⁸ Пак там (97).

⁹ Салогубова, Е. В. (1997). *Римский гражданский процесс*. Москва.

¹⁰ Sereni, A. P. (1952). Basic Features of Civil Procedure in Italy. *The American Journal of Comparative Law*. Vol. 1, No. 4, Autumn, 373–389, 374.

¹¹ Kohler, J. (1894). *Gesammelte Beiträge zum Zivilprozeß*, 206–207.

то право независимо от участие на последния в процес (т.е. субективните предели на силата на пресъденото нещо се разпростират и върху него). Kohler открива корените на това право в материалното право. Става въпрос за връзка, която обвързва процесуалния субституент и носителя на материалното право.

Като използва разработки на свои съвременници в Германия, които в този период обосновават разбирането за самостоятелния характер на правото на разпореждане, развива идеята за съществуване на автономно право на разпореждане, различно от правото на разпореждане с материалното право, тъй като негов титуляр е лице, различно от титуляра на материалното право. Това е правото да се води дело, чийто *res judicata* обвързва не само страната в процеса, но и трето за процеса лице, обвързано от връзка на зависимост. Той вижда *Prozeßstandschaft* като отнасящ се до материалното право. Според него става въпрос за право на разпореждане с корени в материалното право, което се упражнява непряко, чрез воденето на граждански процес, чийто предмет е едно чуждо право. Kohler уточнява, че чрез воденето на граждански процес не е налице разпореждане с материалното право. Непрекият ефект на процеса върху материалното право на титуляра е като действие на разпореждане, но процесът не представлява акт на разпореждане.

В българската гражданскопроцесуална наука за процесуална субституция пише проф. Силяновски¹². Той използва формулировката „процесуална субституция“, като отбелязва, че терминът е заимстван от използвания в италианската правна наука *sostituzione processuale*. В библиографската справка към главата на своя труд „Гражданско съдопроизводство“, в която дискутира този институт, проф. Силяновски реферира към Wach¹³, Hellwig¹⁴, Chiovenda¹⁵ и Betti¹⁶, а в текста препраща към Carnelutti¹⁷.

Имат аргументи авторите, които застъпват становището, че било Wach, било Hellwig първи отбелязали този институт на процесуалното право. За първи път при Wach се открива формулировка, свързана с упражняване на чужди права, но той не я свързва с процесуалната легитимация. Наистина, неговото изследване дава насока за идентификацията на процесуалната субституция, тъй като не откриват мястото на тези отклонения във формулираните дотогава в доктрината правни институти. Дадените обяснения обаче са свързани с правосубектността на носителя на материалното право, а не с идентификация на процесуално право на иск на трето за материалното правоотношение лице. А именно от проблемите, свързани с дееспособността, следва да бъде разграничавана процесуалната субституция.

Hellwig, от друга страна, наистина има значителна роля за прецизирането и систематизиране на понятието „процесуална субституция“ в началото на XX век. След него институтът на процесуалната субституция се утвърждава в немската правна доктрина. Той дефинира правото на иск на процесуалния субституент като *Prozessführungsrecht des Nichtberechtigten*. Тоест като право на иск на лице, различно от носителя на материалното право. Според него процесуалната субституция е средство за защита на субективно право на процесуалния субституент чрез правото му да администрира (*Verwaltungsrecht*) чуждо материално право. Според Hellwig обаче субективните предели на *res judicata* се разпрос-

¹² Силяновски, Д. (1948). *Гражданско съдопроизводство*. Том първи. 4-то издание. София: Университетска печатница, 140–142.

¹³ Wach, A. (1885). *Handbuch des deutschen Civilprozessrechts*. Leipzig.

¹⁴ Hellwig, K. (1912). *System des denstchen Civilprozessrechts*. Leipzig.

¹⁵ Chiovenda, G. (1923). *Principii di Diritto processuale civile*. Napoli.

¹⁶ Betti, E. (1936). *Diritto processuale civile*. II ed. Roma.

¹⁷ Carnelutti, F. (1944). *Sistema de derecho procesal civil*. Uteha Argentina.

тират по отношение само на страните в процеса, като нямат ефект върху субекта на материалното правоотношение, чието право процесуалният субституент защитава.

Не е случайна референцията на проф. Силяновски и към Chiovenda. Той въвежда понятието „процесуална субституция“ в италианската доктрина. Както става ясно от цитирания труд на проф. Силяновски, именно оттам терминът намира своя път и в българското право. Стъпвайки на изследванията на своите немски колеги, Chiovenda е значим заради ясното разграничение на материалната легитимация от процесуалната легитимация. Той дава ясна дефиниция на процесуалната субституция като процесуално право да се иска от свое име защита на чуждо материално право. Chiovenda посочва, че въпросът за *legitimitatio ad causam* е от значение за произнасянето на съда по същество, но затова е нужно да са налице процесуални предпоставки. Той посочва, че въпросът за съществуването на правото не следва да се смесва с неговото упражняване. В този смисъл право, което принадлежи на едно лице, може да бъде защитено в съда от друго лице, действащо от свое собствено име, а не като представител на носителя на материалното право. Chiovenda отбелязва, че дали носителят на материалното право участва или не в процеса не е характеристика на процесуалната субституция. Той ясно разграничава процесуалните правоотношения от материалните. Във връзка с това утвърждава, че при прехвърляне на материалното право в рамките на висящ процес процесът продължава между първоначалните страни, като страната, която е прехвърлила материалното право, продължава да води делото от свое име, но вече в защита на чуждо право.

Carnelutti също разграничава страните според това дали са носители и на материалното право, или само на процесуалното право. Според него при процесуална субституция в процеса е налице комплексна (сложна) страна, която се формира от процесуалния субституент и носителя на материалното право. Това се отразява и на легитимацията. В първия случай сме пред правилото при процесуалната легитимация, а във втория – пред изключение. Той различава процесуалната субституция от представителството, като отбелязва, че при процесуална субституция субституираният може да участва в процеса. При разграничаването между процесуалната субституция и процесуалното представителство Carnelutti отбелязва и друг важен момент. Представителят действа в интерес на представлявания и това е интересът, който го води при неговите процесуални действия. Друг интерес представителят няма. Обратно, при процесуалната субституция субституентът действа в защита на собствен интерес, който го води (мотивираща) да защити интереса на субституирания. Важно е да се отбележи, че Carnelutti класифицира процесуалната субституция като два вида. Той ги нарича: абсолютна процесуална субституция и относителна процесуална субституция. Процесуалната субституция е абсолютна, когато тя се развива без участието на носителя на материалното право. При относителната процесуална субституция е нужно участието в процеса на носителя на материалното право. Очевидно тази класификация използва познатия критерий за разграничаване на процесуалното застъпничество и процесуална суброгация.

Приносът на Betti следва да се търси във формулираната идея за източника на право на процесуалния субституент да защити правата на носителя на материалното право. Сред източниците на това право той сочи бездействие или оттегляне от процеса от носителя на материалното право. Става въпрос за обективни хипотези, които пораждат интереса на субституента да действа. Този интерес произтича от правоотношение между процесуалния субституент и носителя на материалното право. За Betti такива са правоотношения, свързани с управление, облигационни правоотношения и гаранционни правоотношения.

Макар проф. Силяновски да не споменава изрично Garbagnati¹⁸, неговият труд е с голямо значение в италианската доктрина заради анализа на автономния характер на процесуалната субституция. Според него легитимацията е правото да се иницира съдебно производство, за да се получи разрешение по същество. Посочва, че има обикновена легитимация. Носителят на материалното право има такава легитимация. Има и извънредна легитимация. Garbagnati подчертава, че става въпрос за изключение от правилото. В тази нехомогенна група обединява всички изключения от обикновената легитимация. Групата на извънредната легитимация той разделя на три подгрупи. Две от тези подгрупи са процесуална субституция и процесуална суброгация (*surrogazione*)¹⁹. Процесуалната суброгация е новостта, която въвежда Garbagnati. Според него при процесуална суброгация се действа в защита на чужд интерес, но това не е интересът на носителя на материалното право. Като пример за тази категория е посочен синдикът в производство по несъстоятелност, който действа не в интерес на неплатежоспособния длъжник, а на неговите кредитори.

Така, формулирането на института на процесуалната субституция е достижение на немската доктрина, което е доразвито от италианската, откъдето намира път в българското право.

3. Развитие на института в България

Връщайки се в България, следва да се отбележи, че в Закона за гражданското съдопроизводство от 1891 г. (ЗГС от 1891 г.) процесуалната субституция не е изрично уредена. В българската доктрина не се говори за процесуална субституция. Член 4 от ЗГС от 1891 г. гласи: „Съдебните учреждения пристъпват към производството на гражданските дела само по молба от лицата, до които се отнасят...“. Проф. Абрашев е категоричен, че законът визира носителя на материалното право като процесуално легитимиран. Той отбелязва, че „в гражданския процес трябва да има две страни, от които едната да е собственик на правото, а другата да го е нарушила и да го е оспорила, или да е извършила действия, които да съставляват едно сериозно заплашване от нарушение и оспорване правото на първата“²⁰. По отношение на легитимацията на страните проф. Абрашев изрично сочи, че чл. 4 от ЗГС от 1891 г. трябва да се тълкува в смисъл, че „длъжност на ищеца е [...] да се легитимира като такъв (*legitimatío ad causam activa*); да изложи в исковата си молба всички ония данни и обстоятелства, от които ясно да се вижда, че, наистина, нему – на ищеца – принадлежи правото, което търси...“²¹.

Така според ЗГС от 1891 г. изрично процесуално легитимиран е само носителят на материалното право. Както посочва и проф. Абрашев, „въпросът за легитимацията, според нашия ЗГС, винаги се решава заедно със съществуването на делото...“²². В този аспект ЗГС от 1891 г. не провежда последователно автономността на исковия процес от материалното правоотношение. Налице е известно смесване на *legitimatío ad causam* и *legitimatío ad processum*. Във връзка с това ЗГС от 1891 г. не възприема разрешението, познато вече в австрийския и немския граждански процес, в които прехвърлянето в рамките на висящ иск

¹⁸ Garbagnati, E. (1942). *La sostituzione processuale nel nuovo Codice di Procedura Civile*. Milán.

¹⁹ Третата подгрупа е представителството, при което той намира легитимация, произтичаща от представителната власт.

²⁰ Абрашев, П. (1920). *Съкратен курс по гражданско съдопроизводство*. София: Придворна печатница.

²¹ Пак там, с. 83.

²² Пак там.

процес не води до промяна на страните в процес²³. Това е видно и от разрешението на ЗГС от 1891 г. в случаите на прехвърляне от ищеца на спорното право във висиящия исков процес. Прехвърлянето от страна на ищеца винаги води до приемство в процеса, без да има значение съгласието на ответната страна.

Прехвърлянето на спорното материално право от страна на ответника обаче не води до огледално законово разрешение. Ответникът продължава да бъде страна в процес. Тази хипотеза буди интерес с оглед на разглежданата проблематика. Тя може да даде насока за това дали у нас процесуална субституция може да се идентифицира още от времето на ЗГС от 1891 г. като фактически съществуващо изключение в отклонение от изрично регламентираното правило. Трябва да се отчита, че съдебната практика по време на действието на ЗГС от 1891 г. признава, че субективните предели на силата на пресъденото нещо на решение се разпростират и по отношение на частните правоприемници²⁴. Явно в разглежданата по-горе хипотеза на частно правоприемство в материалното право чрез неговото прехвърляне при висиящ исков процес от страна на ответника делото ще продължи между първоначалните страни, но силата на пресъденото нещо ще разпростре действието си и върху приобретателя на материалното право. В този смисъл ЗГС от 1891 г. предвижда възможността за процесуална суброгация на страна на ответника при прехвърляне на процесното материално право във висиящ исков процес.

Нещо повече, чл. 422 (595а) от ЗГС от 1891 г. предвижда, че „със съгласието на двете страни, третото лице, което е встъпило в делото, за да предотврати едно обратно към него искане, може да замести тази от страните, в полза на която е встъпило в делото“. В тази хипотеза несъмнено са налице белези на процесуална суброгация.

Не на последно място, Законът за задълженията и договорите от 1892 г. (отм.) (ЗЗД от 1892 г.) въвежда в българското право сурогаторния иск. Член 139 от ЗЗД от 1892 г. гласи, че „кредиторите със събирането на това, което им се дължи, могат да упражняват всичките права и искове на длъжника, с изключение на ония, които изключително се отнасят до личността на длъжника“.

Може да се заключи, че ЗГС от 1891 г. не съдържа диспозитивна разпоредба, която да признава изрично процесуална легитимация на трето за материалното правоотношение лице право на иска за защита на чужди права. Липсва диспозитивна процесуална легитимация – процесуалният закон не предвижда процесуална легитимация на процесуалния субституент в смисъла на изричното признаване на неговото право да бъде страна по гражданско дело. От друга страна, в българското право, включително в процесуалния закон, фигурират разпоредби, които сочат, че е налице процесуална легитимация в смисъла на признаване на правото на трето за материалното правоотношение лице да предяви иск. Тоест налице е процесуална легитимация в смисъла на признато от закона право на иск. Въпреки това, изглежда, нито процесуалната доктрина, нито законодателят е възприел процесуалната субституция като правен институт. Както беше посочено по-горе, съществуването на отделни разпоредби не може да обоснове извода за формулиране на такъв правен институт в доктрината и практиката.

Със Закона за гражданското съдопроизводство от 1930 г. (ЗГС от 1930 г.) не настъпва значителна промяна в правната уредба. Член 4 от ЗГС от 1930 г. отново признава право на иск на носителя на материалното право с формулировка, идентична с тази от ЗГС от 1891 година. Както беше споменато обаче, проф. Силяновски вече изрично визира процесуална-

²³ Пак там, с. 99.

²⁴ В този смисъл цитираната от проф. Абрашев съдебна практика к.р.п. 172/911 2-ро ГО, 71/907 1-во ГО. Пак там, с. 304.

та субституция като институт на българското право. Твърди, че в доктрината господстващо е вече схващането, че освен типична главна страна в процеса, има и нетипична главна страна – процесуален субституент. Разграничава страните в материалното правоотношение от страните в процесуалното правоотношение. Обяснява, че интересът от търсене на правната защита на материалното право не може да е белег на страната в процеса²⁵.

Проф. Силяновски описва няколко хипотези на процесуалната субституция в българското право към онзи момент. Освен хипотезата на сурогаторния иск в чл. 139 от ЗЗД от 1892 г. и частния случай на тази обща хипотеза в чл. 401 от ЗЗД от 1892 г., внимание заслужават включването на прокурора, синдика и изпълнителя на завещание като проявления на процесуална субституция в българското право.

Проф. Силяновски счита, че в някои случаи прокурорът участва в процеса като процесуален субституент. Заслужава да се обърне внимание на една от хипотезите, представена от проф. Силяновски като пример за участие на прокурора в гражданския процес като процесуален субституент, тъй като тя е аналогична на разпоредба в ГПК²⁶. Като пример е посочена хипотезата на чл. 938 от ЗГС от 1930 г. – запечатване на имуществото на починалия по инициатива на прокурора при отсъствие на наследниците в охранително производство по открито наследство. Разпоредбата е аналогична на чл. 554 от ГПК. Характерът на охранителните производства е такъв, че с тях следва да се предостави защита на лицата, без да се въздейства върху чужда правна сфера. Във връзка с това в охранителните производства трудно може да се говори за процесуална субституция. Охранителният акт не е акт на защита, а акт на съдебно съдействие при правомерно упражняване на права.

Следва да се отбележи, че проф. Силяновски поставя участието на прокурора като процесуален субституент под общата рубрика на прокурорския надзор. Във връзка с това трябва да се обърне внимание на една важна особеност на законодателството от онова време в България. Българското законодателство към този момент предвижда участие на прокурора като упражняващ надзор за законност и като даващ заключение по граждански дела, когато намери това за необходимо. Идеята за прокурорския надзор е анахронизъм в съвременното ни право. Не е актуално и законодателното решение за прокурорско участие в гражданския процес по свое усмотрение²⁷.

Като процесуален субституент проф. Силяновски сочи и изпълнителя на завещание. Изпълнението на завещанието, институт познат и на съвременното ни право в чл. 45 и сл. от Закона за наследството (ЗНасл.), макар да има ограничено приложение. Изпълнителят на завещанието може да предяви искове във връзка с изпълнението на завещанието²⁸. Те са част от действията му по изпълнение на възложената му работа. Поради това, ако предяви такъв иск, изпълнителят на завещание действа като процесуален представител на наследниците, а не като процесуален субституент. Процесуалното положение на изпълнителя на завещание при предявен от него иск в изпълнение на задълженията му по изпълнение на завещанието няма да се различава от това на управителя на наследство по чл. 59 от ЗНасл. Това е така, понеже и управителят на наследство, и изпълнителят на завещание получават в

²⁵ Пак там.

²⁶ Силяновски, Д. Цит. съч., 142–143.

²⁷ Изобщо, може да се твърди, че в гражданския ни процес е налице последователна тенденция за редуциране на участието на прокурора в гражданския процес, като се има предвид, че ЗГС от 1891 г. предвижда възможност прокурорът да дава заключение по всичките граждански дела, по които намери това за необходимо, както и възможност съдът, по свое усмотрение, да иска заключението на прокурора. (чл. 265 от ЗГС от 1891 г.).

²⁸ В този смисъл и Тасев, Х. (2016). *Българско наследствено право*. 12-о изд. София: Нова звезда. с. 96.

свое временно управление имуществом на починалия. В практика на ВКС се поддържа, че той е „специален законов представител на наследниците, който осъществява и процесуалното им представителство във водените от него процеси във връзка със запазването и управлението на наследственото имущество“²⁹. Също е становището и на доктрината³⁰.

Що се отнася до синдика, чл. 13 от ЗГС от 1930 г. гласи, че „за несъстоятелните длъжници искат и отговарят пред съда предвидените в търговския закон лица“. Член 667 от Търговския закон от 1897 г. (отм. с ДВ, бр. 275 от 1950 г.) (ТЗ от 1897 г.) предвижда синдикът да бъде активно и пасивно процесуално легитимиран по тези иски. Проф. Силяновски признава на синдика служебно качество като „орган учреден в името на обществени интереси“, но го включва в групата на процесуалните субституенти. Отбелязва, че включването на синдика сред процесуалните субституенти не е безспорно в доктрината. Без да се отделя специално внимание на уредбата на отменителните иски в ТЗ от 1897 г., която не кореспондира със съвременната, трябва да се отбележи че проф. Силяновски не разграничава тези иски. Съвременната съдебна практика се ориентира именно към признаване на синдика за процесуален субституент, когато предявява отменителни иски срещу длъжника. Когато предявява други иски за попълване масата на несъстоятелността, той е считан за процесуален представител на длъжника³¹. Тоест той е считан за процесуален субституент, когато предявява иски по членове 645–647 от ТЗ.

В Гражданския процесуален кодекс от 1952 г. (отм.) (ГПК от 1952 г.) процесуалната субституция вече съществува като диспозитивна норма. Разпоредбата е фактически еднаква с настоящата уредба. Член 15, ал. 1 предвижда че „страни по граждански дела са лицата, от чието име и срещу които се води делото“. Алинея 2 въвежда изключението, свързано с процесуалната легитимация на процесуалния субституент, според което „освен в предвидените от закона случаи никой не може да предявява от свое име чужди права пред съд“.

В обобщение, в българското право процесуалната субституция е възприета като правен институт през първата половина на XX век, като до средата на века вече се утвърждава като правен институт у нас.

4. Кратък сравнителноправен преглед

С оглед на историческите реалности в България след Втората световна война интересно е да се отбележи, че в периода, когато проф. Силяновски пише горните редове за процесуалната субституция, в правната доктрина на Съветския съюз не е възприет единен термин на признатото от ГПК на РСФСР процесуално право на иск за защита на чужди права и законни интереси³². Използват се „заявитель“³³, „сторона в процесуалном смысле“, „сторона особого рода“³⁴ или „процессуальные истцы“³⁵. Без да се отделя повече от не-

²⁹ Решение № 86 от 3.04.2015 г. по гр. д. № 5563/2014 г., 4 Г.О., Решение № 43 от 3.05.2016 г. по гр. д. № 4210/2015 г. на ВКС, 3-то Г.О., Определение № 358 от 21.12.2016 г. по ч. гр. д. № 5134/2016 г., 1 Г.О., Определение № 107 от 18.03.2020 г. по гр. д. № 3465 / 2019 г. на ВКС, 1-во Г.О.

³⁰ Сталев, Ж. (2012). *Българско гражданско процесуално право*. 9-о изд. София: Сиела, с. 163.

³¹ Пак там, 394–395.

³² Вукот, М. А. (1962). *Понятие стороны в советском гражданском процессе*.

³³ Вукот, М. А. (1968). *Стороны-основные лица искового производства*. Саратов: Издательство Саратовского университета, с. 46.

³⁴ Абрамов, С. Н. (1948). *Гражданский процесс*. Москва: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 85–86.

³⁵ Курьлев, С. В. (1956). *Объяснения сторон как доказательство в советском гражданском процессе*. Москва: Госюриздат, с. 13.

обходимото внимание, очевидни са трудностите за намиране на единна формулировка. Отделна тема е, че повечето от посочените термини не отделят ясно процесуалния субституент като главна нетипична страна в исковия процес от носителя на материалното право като главна типична страна. Това важи за „сторана в процессуальном смысле“ и „процессуальные истцы“. Що се отнася до „заявитель“, то в ГПК на РСФСРС в тази категория влизат лица, които участват в неискови производства.

От Германия и Италия институтът на процесуалната субституция е възприет и в редица други държави. Нещо повече, в гражданскопроцесуалните закони на някои от тях е налице изрична разпоредба, отнасяща се до процесуалната субституция. В чл. 81 (Процесуална субституция) от Гражданския процесуален кодекс на Италия от 1940 г. е записано, че освен в изрично предвидените в закона случаи, никой не може да предяви в процеса чужди права от свое име. Диспозитивна разпоредба, отнасяща се до процесуалната субституция, е предвидена и в чл. 18 от Гражданския процесуален кодекс на Бразилия от 2015 година. Разпоредбата гласи, че никой не може да предяви с иск от свое име чуждо право, освен в предвидените от закона случаи. В случай на процесуална субституция (*substituição processual*) субституираният може да встъпи в производството като помагач. Изрична разпоредба, отнасяща се до процесуалната субституция, има в Иbero-американския граждански процесуален модел-кодекс, приет през 1988 г. в Монтевидео. Член 45 (Представителство и процесуална субституция), в своята ал. 2, предвижда изрична процесуална легитимация за лице, различно от носителя на материалното право, когато законът предвижда това.

Макар гореспоменатите разпоредби да са на практика идентични с чл. 26, ал. 2 от ГПК, налице е тази формална разлика със законодателството на Бразилия и Италия, че там процесуалната субституция е спомената изрично в процесуалния закон. Като съдържание на разпоредбата обаче българското право не демонстрира разлики, макар че законодателството не използва изрично утвърденото в доктрината и практиката наименование на института. В този аспект българското право е близко до разрешението в Испания. Член 10 от испанския Закон 1/2000, отнасящ се до гражданския процес, предвижда процесуална легитимация за страните по материалното правоотношение. Разпоредбата предвижда изключение в случаите, в които законът признава легитимация на лица, различни от страните в материално правоотношение. В испанския закон също като у нас не се използва изрично понятието „процесуална субституция“. Подобен е подходът, възприет и в Проекта за модел на граждански процесуален кодекс на ELI-UNIDROIT. Правило 6 (Лица, имащи право на иск) предвижда, че право на иск имат лицата, които правят това от свое име и на базата на свои материални права, освен ако материалното право не предвижда изключение от това правило. Няма обаче съмнение, че изключението във всички тези случаи се отнася именно до процесуалната субституция³⁶.

За сравнение, уредбата във френския Граждански процесуален кодекс възприема по-различен подход³⁷. Член 31 предвижда, че правото на иск има всеки, който има интерес. Визира се личен интерес. Като се има предвид и принципът, че никой не може да защитава чужд интерес³⁸, извежда се принципното положение, че страна по материално правоотно-

³⁶ В този смисъл изрично Jeuland, E. (2019). *Class Action: Representation or Substitution? The ELI-UNIDROIT Project*. hal-02129656.

³⁷ Според чл. 31 на френския Граждански процесуален кодекс „L'action est ouverte à tous ceux qui ont un intérêt légitime au succès ou au rejet d'une prétention, sous réserve des cas dans lesquels la loi attribue le droit d'agir aux seules personnes qu'elle qualifie pour élever ou combattre une prétention, ou pour défendre un intérêt déterminé“.

³⁸ Принципът *nul ne plaide par procureur*. Вж. напр. Conseil Constitutionnel Décision n° 89-257 DC du 25 juillet 1989. para. 20–26.

шение е процесуално легитимирана да предяви иск. Съгласно чл. 31 за процесуалния субституент трябва да има изрична законова разпоредба, за да има той право на иск. Така по различен начин се стига до същата крайна цел.

Така уредбата у нас демонстрира най-голямо сходство с тази в Испания, макар по същество да не се различава от тази на държави като Италия и Бразилия. Като се има предвид, че Проектът за модел на граждански процесуален кодекс на ELI-UNIDROIT по този пункт взима предвид италианското право, може да се заключи, че уредбата в ГПК е в унисон с възприетото там разрешение.

III. Заключение

В заключение, от процесуална гледна точка процесуалната субституция е сравнително нов правен институт, възприет в доктрината и практиката в края на XIX и началото на XX век. Макар да са налице негови проявления в правото на Древния Рим и в средновековното европейско право, за формулиране на този институт в процесуалния смисъл на думата все още не може да се говори. Формулирането на института е достижение на немската доктрина, което е доразвито от италианската, откъдето намира път в българското право. В България процесуалната субституция е формулирана като правен институт през първата половина на XX век. Съвременната българска уредба демонстрира сходство с тази в Испания, която също е реципирала този институт от Италия.

Цитирана литература

- Абрамов, С. Н. (1948). *Гражданский процесс*. Москва: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР.
- Абрашев, П. (1920). *Съкратен курс по гражданско съдопроизводство*. София: Придворна печатница.
- Викут, М. А. (1962). *Понятие стороны в советском гражданском процессе*.
- Викут, М. А. (1968). *Стороны-основные лица искового производства*. Саратов: Издательство Саратовского университета.
- Курылев, С. В. (1956). *Объяснения сторон как доказательство в советском гражданском процессе*. Москва: Госюриздат.
- Салогубова Е. В. (1997). *Римский гражданский процесс*. Москва.
- Силяновски, Д. (1948). *Гражданско съдопроизводство*. Том първи. 4-то издание. София: Университетска печатница.
- Сталев, Ж. (2012). *Българско гражданско процесуално право*. 9-о изд. София: Сиела.
- Тасев, Х. (2016). *Българско наследствено право*. 12-о изд. София: Нова звезда.
- Betti, E. (1936). *Diritto processuale civile*. II ed. Roma.
- Carnelutti, F. (1944). *Sistema de derecho procesal civil*. Uteha Argentina.
- Chiovenda, G. (1923). *Principii di Diritto processuale civile*. Napoli.
- Garbagnati, E. (1942). *La sostituzione processuale nel nuovo Codice di Procedura Civile*. Milán.
- Hellwig, K. (1912). *System des denstschsen Civilprozessrechts*. Leipzig.
- Jeuland, E. (2019). *Class Action: Representation or Substitution? The ELI-UNIDROIT Project*. hal-02129656.

Kohler, J. (1894). *Gesammelte Beiträge zum Zivilprozeß*.

Metzger, E. (1997). Actions. In: Metzger, E (ed.). *A Companion to Justinian's Institutes*. London: Gerald Duckworth and Co., Ltd and New York: Cornell University Press.

Sereni, A. P. (1952). Basic Features of Civil Procedure in Italy. *The American Journal of Comparative Law*. Vol. 1, No. 4, 373–389.

Tallon, D. (2008). Chapter 8. Contract Law. In: Bermann, G. and Picard, E. *Introduction to French Law*. Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer.

von Planck, J. J. W. (1837). *De legitimatione ad causam*. Göttingen.

Wach, A. (1885). *Handbuch des deutschen Civilprozessrechts*. Leipzig.

THE ORIGIN OF THE INSTITUTE OF PROCEDURAL SUBSTITUTION IN BULGARIAN LAW

Todor Kolarov³⁹

Abstract: The article strives to analyse the origin of the institute of procedural substitution (for the lack of a better term) in Bulgaria through historic overview, starting with the law of Ancient Rome, going through *ius commune* and finishing with the contemporary legal regime. From a procedural standpoint, the conclu-

sion is that the institute came into being at the end of the XIX and beginning of the XX century. While manifestations of procedural substitution can be found in the Roman law, this is not an indication of a formulation of the legal institute itself.

Keywords: Action Oblique, Procedural Substitution, Procedural Legitimation

³⁹ Assoc. Prof. in Civil Procedure Law in the Law Department of New Bulgarian University, e-mail: tkolarov@nbu.bg.